

ӘОЖ 81

ГТАХР 16.21.51

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.3.82.024>

**ИРЛАНД ЖӘНЕ ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТТЕРІНДЕГІ FAMILY/
ОТБАСЫ КОНЦЕПТІСІ АЯСЫНДАҒЫ «ӘКЕ», «АНА»
МИКРОКОНЦЕПТТЕРІНІҢ КОГНИТИВТІК СИПАТЫ**

*Тортай Ш.А.¹, Розиева Д.С.², Абдуллаева Г.Т.³

*^{1,2}Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және
әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

³С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақала ирланд және қазақ мәдениеттеріндегі Family/Отбасы концептісінің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылатын *әке* және *ана* микроконцепттерінің көркем мәтіндегі репрезентациясын салыстырмалы-когнитивтік тұрғыда талдауға арналған. Зерттеу көркем әдебиетті ұлттық дүниетаным мен мәдени жадтың концептуалдық көрінісі ретінде қарастыруға негізделеді.

Зерттеу нысаны ретінде Н. Уильямстың «History of the Rain» романы (*әке* микроконцептісі) және Ш. Мұртазаның «Ай мен Айша» романы (*ана* микроконцептісі) алынды. Зерттеу барысында концептуалдық-когнитивтік талдау, көркем мәтінді интерпретациялық талдау және салғастырмалы әдіс қолданылды.

Зерттеудің мақсаты – ирланд және қазақ көркем шығармалары материалында «әке» және «ана» микроконцепттерінің когнитивтік құрылымын, мағыналық өзегін және Family/Отбасы концептісіндегі қызметін айқындау. Зерттеудің міндеттері: Н. Уильямстың «History of the Rain» романындағы *әке* микроконцептісін және Ш. Мұртазаның «Ай мен Айша» романындағы *ана* микроконцептісін талдау; олардың мағыналық, когнитивтік және символдық белгілерін айқындау; екі мәдениеттегі *әке* және *ана* бейнелерінің FAMILY/ОТБАСЫ концептісін қалыптастырудағы рөлін анықтау; алынған нәтижелер негізінде ирланд және қазақ мәдениеттеріндегі отбасы концептісінің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін тұжырымдау.

Талдау нәтижелері ирланд көркем мәтінде *әке* микроконцептісінің интеллектуалдық мұра, мәдени-рухани жад және тұлғалық өзін-өзі танудың негізгі өзегі ретінде репрезентацияланатынын көрсетті. *Әке* бейнесі *кітап, білім, тарих, өзен* сияқты символдық құрылымдармен байланыста концептуалданады. Ал, қазақ көркем мәтіндегі *ана* микроконцептісі тіршілікті сақтау, рухани беріктік, тұрмыстық тұрақтылық пен ұрпақ сабақтастығын қамтамасыз ететін аксиологиялық өзек ретінде танылады. *Ана* бейнесі *жылылық, төзім, қамқорлық пен мәдени жадты жалғастыру* функцияларымен сипатталады.

Зерттеу қорытындылары *әке* және *ана* микроконцепттерінің екі мәдениетте Family/Отбасы концептісінің мағыналық өзегін құрағанымен,

олардың функционалдық және символдық басымдығы әртүрлі екенін дәлелдейді: ирланд мәдениетінде рухани-интеллектуалдық ось ретінде *әке* моделі алға шықса, қазақ мәдениетінде бұл рөлді *ана* бейнесі атқарады.

Зерттеудің ғылыми құндылығы Family/Отбасы концептісінің мәдени-когнитивтік табиғатын микроконцепттер деңгейінде нақтылап, көркем мәтін арқылы мәдени айырмашылықтарды жүйелі түрде сипаттауында көрінеді. Мақаланың практикалық маңызы нәтижелерді когнитивтік лингвистика, әдебиеттану және лингвомәдениеттану курстарында пайдалануға мүмкіндік беруімен анықталады.

Тірек сөздер: отбасы концептісі, микроконцепт, мәдени репрезентация, ирланд мәдениеті, қазақ мәдениеті, көркем мәтін, *әке*, *ана*, когнитивтік сипаты

Кіріспе

Соңғы жылдары лингвистердің зерттеу нысаны ұлттық-мәдени ерекшеліктер тұрғысынан қарастырылатын тілдік құбылыстарға жиі бағытталуда. Бұл үрдістің негізгі себебі – қазіргі тіл білімінде тіл мен мәдениеттің өзара байланысын зерттеуге деген қызығушылықтың артуы. Осы бағыт аясында мәдени код, концептуалдық әлем бейнесі, ұлттық тілдік бейне, концепт, лингвомәдени концепт сияқты маңызды ұғымдар жан-жақты қарастырылып келеді.

Белгілі бір халықтың тілдік әлем бейнесінде оның дәстүрлі мәдениетінің басты құндылық жүйесін бейнелейтін құндылықтық, таңбалық концепттер айқындалады. Мұндай концепттердің қатарына отбасылық қатынастар мен туыстық атаулар да кіреді. Отбасы ұғымының өзегін құрайтын *әке* және *ана* микроконцепттері халықтың дүниетанымы мен мәдени-рухани құндылықтарын танытатын маңызды тілдік көрсеткіштер болып табылады.

Құндылықтық маңызы бар бұл микроконцепттер лингвомәдениеттанулық талдаудың негізгі нысаны ретінде зерттеледі. Концепт пен оның вербалдану тәсілдерін сипаттау барысында жалпы семантикалық және когнитивтік қырлармен қатар, әртүрлі ұлттық мәдениеттердегі ұқсас таңбалармен салғастырмалы талдау жүргізу маңызды. Мұндай тәсіл Family/Отбасы концептісінің құрылымын, оның ішкі семантикалық жүйесін және әр мәдениетте *әке*, *ана* микроконцепттері арқылы көрініс табатын құндылықтар иерархиясын анықтауға мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеудің материалдары мен әдістері екі негізгі көркем мәтінді қамтиды: Н. Уильямстың «History of the Rain» және Ш. Мұртазаның «Ай мен айша» романдары зерттеу нысаны ретінде алынды. Зерттеу пәнін осы мәтіндердегі отбасы концептісі аясында көрініс табатын «*әке*» және «*ана*» микроконцепттерінің когнитивтік сипаты құрайды. Талдау барысында концептуалдық-когнитивтік талдау, салғастырмалы талдау және мәтіндік интерпретация сияқты тәсілдер қолданылды.

Нәтижелер

Ана микроконцепті антропоцентрлік тұрмыстық-когнитивтік концептосфераның негізгі элементтерінің бірі болып табылады және *отбасы* концептісінің құрамында орталық орын алады. Бұл микроконцепт әр этностың құндылықтық дүниетанымын этникалық, эстетикалық, прагматикалық және рухани қырлар тұрғысынан бейнелейді. Сол себепті *ана* ұғымы отбасы құрылымындағы мәдени әрі әлеуметтік маңызы жоғары құндылықтық концепт ретінде қарастырылады.

Зерттеу барысында *ана* микроконцептісіне қатысты отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері мен зерттеулері қарастырылды.

Түркі лингвомәдени кеңістігінде *ана* бейнесі ұлттық дүниетанымның, рухани мұраның және әлеуметтік қатынастар жүйесінің өзегін құрайтын тұрақты мәдени құндылық ретінде сипатталған [1].

Билингвалды ортада жүргізілген зерттеулерде *ана* концептісінің қабылдануы мен вербалдануындағы мәдени айырмашылықтар, екі тілдің өзара ықпалы мен менталдық ерекшеліктері айқындалған [2]. Сонымен қатар, әлеуметтік бағыттағы еңбектерде *ана* ұғымы отбасы, туыстық және жыныстық-әлеуметтік рөлдермен байланыста қарастырылып, оның тілдік көрінісі мен мәдени мәні ашылған [3].

Көркем мәтіндегі *ана* концептісі аксиологиялық, эмоционалды-бағалауыш және символдық компоненттерді қамтитын көпқабатты когнитивтік құрылым ретінде қарастырылған [4].

Батыс лингвомәдени кеңістігі бойынша жүргізілген зерттеулерде *ана* бейнесі ұлттық бірегейлікті қалыптастырушы, қоғамдағы рухани және моральдық үйлесімділікті бейнелейтін символдық тұлға ретінде түсіндіріледі [5].

Е. В. Литус өз зерттеуінде *ананың* кез келген халық мәдениетінде жетекші бейне болып табылатынын атап көрсетеді. Ана ежелден отбасы жылуы мен сүйіспеншілігінің сақтаушысы саналады. Бала өмірінде алғаш көріп, сезінетін тұлға – ана. Онымен алғашқы дене және эмоциялық байланыстар баланың бойында мейірім, жылылық, нәзіктік секілді ұғымдарды қалыптастырады. Анамен тығыз қарым-қатынас нәтижесінде бала өз тұлғасын, отбасындағы орнын, кейін қоғамдағы орнын сезіне бастайды [6].

Ал, *әке* концептісіне қатысты зерттеулерде бұл бейненің отбасылық иерархиядағы жетекшілік, қорған және моральдық-этикалық құндылықтардың тасымалдаушысы ретіндегі қызметі айқындалған. Әке образының ұлттық мәдениеттегі семантикасы мен лингвомәдени сипаты әр халықта әртүрлі көрініс табатыны байқалады. Сонымен бірге, қазақ, орыс және француз тілдеріндегі *әке* концептісін салыстырмалы тұрғыда қарастырған еңбектерде бұл ұғымның мәдени-когнитивтік ерекшеліктері мен тілдік репрезентациясы жүйелі сипатталған [7].

Концепт құрылымының ішінде микроконцепттер айқындалады. Олар кең ұғымды нақтыландыратын шағын мағыналық бірліктер. Мысалы, *отбасы* концептісінде *әке*, *ана*, *бала* сияқты микроконцепттер бар. Бұл

микроконцепттер кең мәдени-философиялық макроконцепттің құрамдас бөліктері ретінде қарастырылады [8].

Микроконцепт мәдениетке тән құндылықтарды нақты репрезентациялайды. Әке – билік пен қорғаушы бейнесі, ана – қамқорлық пен өмір бастауы ретіндегі мәдени кодтарды сақтайды.

Когнитивтік семантикада концепт бейнелік схемаларға сүйенеді. Мысалы, *отбасы* концептісі *үй, орталық, жылу* сияқты схемалар арқылы танылады. Әке мен ана микроконцепттері осы схемаларға сәйкес қалыптасады:

- Әке – тірек, қорған, дәстүр жалғастырушы.
- Ана – ошақ иесі, жылу мен мейірім көзі.

Зерттеулер концепттің уақыт өте өзгеретінін көрсетеді [9]. *Әке* және *ана* микроконцепттері де тарихи және мәдени трансформацияға ұшырайды. Қазақ дүниетанымында *әке* ұғымы рулық-қауымдық жүйемен, әлеуметтік билікпен байланысты болса, ирланд мәдениетінде ол рухани-діни мағынада да көрініс табады. *Ана* бейнесі қазақ дәстүрінде – ошақтың тірегі, берекенің бастауы, ал ирланд дәстүрінде – эмоционалдық тірек және діни-символикалық мағынамен ұштасады.

Жоғарыда қарастырылғандай, когнитивтік лингвистика концепт пен микроконцептті мәдени-тілдік бейнелердің менталдық құрылымы ретінде қарастырады. *Family/Отбасы* концептісі әмбебап сипатта болғанымен, әр мәдениетте оның микроконцепттері ерекше ұлттық-мәдени мәндермен толықтырылады. Әсіресе *әке* және *ана* микроконцепттері лингвомәдени салыстыруда айқын ерекшеленеді.

Осылайша, теориялық негіздеме бізге келесі қадамды – көркем мәтіндер мен тілдік деректер арқылы *әке* және *ана* микроконцепттерінің когнитивтік сипатын нақты талдауды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл талдау ирланд және қазақ мәдениеттеріндегі концепт репрезентациясының ұқсастықтары мен айырмашылықтарын ашуға бағытталады.

Талқылау

Зерттеуде отбасы концептісінің мәдени-когнитивтік құрылымын ашу үшін екі микроконцепт екі түрлі көркем мәтін негізінде қарастырылады: ирланд мәдени кеңістігіндегі *әке* микроконцептісі Н. Уильямстың «History of the Rain» романы арқылы [10], ал қазақ мәдениетіндегі *ана* микроконцептісі Ш. Мұртазаның «Ай мен Айша» романы негізінде талданады [11]. Бұл тәсіл екі мәдениетте FAMILY/ОТБАСЫ концептісінің тірек элементтері, рөлдік иерархиясы мен құндылықтық өрісінің когнитивтік ұйымдасуын айқындауға мүмкіндік береді.

Н. Уильямстың «History of the Rain» романында *әке* образы негізгі микроконцепт ретінде көрініс табады, ол баяндаушы қыз Рут Свейннің (Ruth Swain) дүниетанымы мен құндылықтар жүйесін айқындайды. *Әке* репрезентациясы бірнеше қырда ашылады. Мысалы, “*I want to read all*

these books.’ ... *‘They were my father’s. I’m going to read them all before I die’.* (Мен осы кітаптардың бәрін оқығым келеді... Олар әкемдікі еді. Өлгенше солардың бәрін оқып шығамын.) [10, 20]. Кейіпкердің сөзінен әкенің физикалық тұрғыда жоқ болса да, оның рухани қатысуы сақталғаны аңғарылады. Кітаптар – әкенің өмірлік тәжірибесін, ойлау жүйесін және мәдени құндылықтарын жинақтаған символдық кеңістік. Кейіпкердің «өлгенше бәрін оқып шығамын» деген уәдесі әкенің интеллектуалдық мұрасын игеру арқылы оның жолын жалғастыруды білдіреді. Осы тұрғыдан алғанда, *әке* романда білім мен мәдениеттің сақтаушысы, ал кітап оқу – әке мен қыз арасындағы рухани байланысты жалғастыратын негізгі тетік ретінде бейнеленеді. Нәтижесінде микроконцептуалдық тізбек *әке* → *кітаптар* → *білім* → *өмірлік мұрат* бағытында қалыптасады. Аталмыш романнан келесі мысалды қарастырайық:

“My mother is a MacCarroll”.

“I thought so. But you are...?”

“Swain. Ruth Swain.”

“Swain?”

We are our stories. The River Shannon passes below our house on its journey to the sea.

“Come here, Ruthie, feel the pulse of the water,” my father said, kneeling on the bank and dipping his hand-palm to the current – then reaching up to take my hand in his. He put my arm into the cold river and at once it was pulled seaward like an oar. I was seven years old. I had a blue dress for summertime.

“Here, Ruthie. Feel.”

His sleeve darkened with water as he drew our arm back, then let us be taken again. A small eddy of low sounds gurgled, as though the throat of the river were laughing, realising what a strange and particular thing a father and his daughter were» [10,10].

Келтіріліген мәтін көрсеткендей *әке* – *жад пен жоғалтудың* символы ретінде репрезентацияланады: Рут оны өткен шақта еске алып, өз болмысы мен тұлғалық сәйкестігін осы естеліктер арқылы қалыптастырады. Атап айтсақ, *“I was seven years old. I had a blue dress for summertime.”* (Мен жеті жаста едім. Жазға арналған көк көйлегім болатын.). Бұл мысалда нақты уақыттық детальдар арқылы жадтың тереңдігін көрсетеді. Балалық шақтың ұсақ детальдарының сақталуы – әкенің бейнесі Руттың санасында өшпей қалғанын білдіреді. Сонымен қатар өткен шақ формалары (*was, had*) әкенің енді тек естелікте ғана бар екенін көрсетіп, жоғалтудың жасырын семантикасын күшейтеді. Әкесінен айырылу – өмірлік тіректен айырылумен тең. Үшіншіден, мәтінде *әкенің – табиғи стихия ретіндегі метафорасы* – Shannon (Шаннон) өзенімен байланысы пайда болады. Табиғат символикасы әкені өмірдің қозғалысы мен үздіксіздігін айқындайтын күш ретінде

бейнелейді (*әке = өзен, ағыс, жол*). Мысалы, “*Come here, Ruthie, feel the pulse of the water.*” (*Келші, Рутти, судың тамыр соғысын сез.*) Бұл тұста әке қызын тек физикалық әрекетке емес, өмірдің ағынын сезінуге үйретеді. Өзен – уақыттың, тағдырдың, өмірдің метафорасы. Әке – сол метафораны түсіндіруші, баланы өмірмен таныстырушы тұлға. Бұл оның ұстаздық функциясын көрсетеді. Ал, келесі мысалда *жад* тек ой деңгейінде емес, тәндік тәжірибе арқылы қалыптасады. “*He put my arm into the cold river.*” (*Ол қолымды мұздай өзенге батырды.*). *Суық суды сезіну* – естеліктің өшпес болуына ықпал ететін фактор. Әке мен қыз арасындағы байланыс осындай нақты физикалық әрекет арқылы есте сақталады, бұл жадтың беріктігін арттырады. Сондай-ақ, *әке – әңгіме мен тұлғалық сәйкестіктің бастауы* ретінде көрінеді: «*We are our stories*» формуласы әкенің өмірбаяны қыздың жеке тарихымен байланыста екенін көрсетеді, ал оған деген *жады* оның дүниетанымының негізіне айналады. Өзен метафорасы және уақытты “*on its journey to the sea*” (*теңізге қарай сапарында*) мысалы көрсетеді. *Өзеннің теңізге қарай ағуы* – өмірдің қайтымсыздығын білдіреді. Әке мен қыздың бірге болған сәті де сол ағыс ішіндегі өткінші мезет. Бұл метафора әкенің өмірден өтіп кеткенін астарлап көрсетеді, ал Рут сол ағысты еске алу арқылы өз өмір жолын түсінеді. Әке мен қыз байланысының бірегейлігін де мына мысалдан байқауға болады: “*what a strange and particular thing a father and his daughter were*” (*әке мен қыз дегеннің қаншалықты ерекше, қайталанбас құбылыс екені*). Бұл сөйлем әке мен қыз қарым-қатынасының қайталанбас екенін көрсетеді. Жоғалтудан кейін бұл байланыс ерекше құндылыққа ие болады. Әке енді нақты тұлға емес, жадтағы символға айналады.

Осылайша, Н. Уильямстың романындағы ирланд көркем мәтінде репрезентацияланған дүниетанымда *әке* микроконцептісі дәстүрлі құндылықтармен шектелмей, ұрпақтар арасындағы сабақтастық пен рухани мұраның сақталуы сияқты категориялар арқылы, сондай-ақ жеке-шығармашылық қырынан да көрініс табады; мұнда *әке* образы *жад*, *өзен* және *тарих* метафоралары арқылы концептуалданады.

Рут әкесінен айырылу арқылы тек жақын адамынан емес, өмірлік тіректен айырылады. Алайда дәл осы жоғалту жад арқылы оның болмысын қалыптастырады. Осылайша, *әке* бейнесі өткен шақтағы естеліктер арқылы Руттың ішкі әлемінде өмір сүруін жалғастырады. Мәтін талдауында *әке* микроконцептісі – жадтың тасымалдаушысы, өмірлік бағдар беруші, тұлғалық бірегейлікті қалыптастырушы, жоғалтудың символы ретінде репрезентацияланады.

«Ай мен Айша» романында *ана* образы негізгі микроконцепт ретінде ұсынылады, ол баяндаушы әлемінің аксиологиялық өзегін құрап, қазақы әлеуметтік-психологиялық кеңістіктің құрылымын айқындайды. *Ана* репрезентациясы бірнеше бағытта ашылады. Ең алдымен, *ана* – *тіршілік*

пен үй ішінің сақтаушысы ретінде көрінеді: Айша соғыс пен ашаршылық қысымында отбасының күнделікті өмірін ұстап тұрып, балалардың амандығын қамтамасыз ету арқылы өмірдің үздіксіздігін қамтамасыз ететін негізгі күшке айналады. Мысалы, «Әне міне лақтайды деп отырған жалғыз ешкім жоғалды. Туса балаларымның таңдайы жібi ме деп жүр едім... Бұлар ақ көрмегелі қашан?» [11,34]; «Кешке Айша ұрпиген үш балаға уыз пісіріп беріп отырып: – Е, Жаратқан, осыған да тәуба, тәубә! – деді» [11,39]; «Сонда үш жетімін ұйықтату үшін, Айша неше түрлі ертегі, қиссаларды айтады» [11,44].

Берілген мысалдардан күнкөріс пен тіршіліктің тікелей ұйымдастырушысы. Ана бейнесі абстрактілі мейірім емес, нақты әрекет арқылы өмірді сақтаушы күш ретінде көрінеді: тамақ табу, балаларды асырау, ұйықтату, тыныштандыру. Мұнда ана – тұрмыстың өзегі, ал тұрмыс - қауіпсіздіктің шарты. Сондықтан бұл мысалдар ананың экзистенциалдық-функционалдық рөлін ашуға қызмет етеді. Осылайша микроконцептуалдық тізбек *ана → тұрмыс → қауіпсіздік → өмірдің сақталуы* бағытында құралады.

Екіншіден, ана – моральдық берік өзек және рухани тұрақтылық символы ретінде репрезентацияланады. Айшаның сабыры, төзімі, қиындыққа сынбауы балалардың психологиялық тірегі болып, қазақ мәдениетіне тән «Ана – үйдің құты» моделін нақтылайды. Мұнда *ана → сабыр → рухани беріктік → ұрпақ тұтастығы* бағытындағы когнитивтік тізбек көрініс табады. Мысалы, «Айша Айға мұңын шаққандай аспанға қарап: – А, Құдай! Шиеттей үш жетімге шынымен рақымың түспеді ме? [11,35]; «Айша анда-санда осылай өзгереді. Ұзақ түнде бізге әр алуан әңгіме айту арқылы өзі де азаптан арылып, уайымын жеңлідетіп алатын сияқты» [11,44]; «Айша бұл жолы үш баласын бірдей құшағына сыйдырып жіберді» [11,277].

Осы мәтін үзінділері Айшаның (ананың) күйзелгенін, мұңаюын, бірақ күйремегендігін көрсетеді. Ананың жылауы әлсіздік емес, рухани тазару формасы. Балаларды құшағына сыйдыруы – қорғаныштың, сабырдың, ішкі беріктіктің көрінісі. Ана бейнесі мұнда балалар үшін психологиялық тұрақтылық көзі ретінде концептуалданады. Бұл үзінділер ананың моральдық-рухани өзек ретіндегі қызметін дәлелдейді.

Үшіншіден, ана – ұрпақ сабақтастығы мен мәдени жадтың тасымалдаушысы ретінде сипатталады. Айшаның өткенді сақтау, дәстүрді жалғастыру, балаларға мінездік бағдар беру қызметі ананың мәдени-аксиологиялық медиатор ретіндегі рөлін ашады. Мысалы, *неше түрлі ертегілер мен қиссалардың* айтылуы – тек балаларды ұйықтатудың құралы емес, мәдени жадты тасымалдау тетігі. Айша – дәстүрді, ұлттық дүниетанымды ауызша түрде жеткізуші медиатор. Бұл мысалдар ананың

мәдени кодты ұрпаққа беруші рөлін айқын көрсетеді. Бұл жерде *ана* → *жад* → *тәрбие* → *мәдени тұрақтылық* желісі анықталады.

Төртіншіден, мәтінде *ана* - *табиғи стихияға жақын символикалық бейнеде* де ұсынылады. Мысалы, «О, Жаратушы Құдырет! Біз бейбақтар, жансыз деп жүрген жер мен суды қалайша бір-біріне ынтық қылғансың? Алдымыздағы өткен асыл данышпан: Су атасы, Жер анасы, Нан баласы деп бекер айтпаған. Ата мен ана табысты. Енді нан болады. Аштан өлмейміз» [11,287]. Бұл үзіндіде *ана* бейнесі нақты Айшадан кеңейіп, табиғи-мифологиялық деңгейге көтеріледі. Ана – Жер-Ана, өмір беруші бастау. Айшаның төзімі мен жылылығы осы архетиппен ұштасады. Сондықтан бұл үзінділер ананың символдық-архетиптік репрезентациясына жатады; оның өмірді сақтап тұрушы рөлі табиғи циклдің жалғасын қамтамасыз ететін күшті мензейді (*ана* = *жылу, береке, тіршілік*).

Сондай-ақ, *ана* – *әңгіме мен болмыс құрылымының бастауы* ретінде көрінеді: Айшаның айналасында оқиғаның шоғырлануы баяндаушының әлемді қабылдауы ананың әрекетімен өлшенуі – Айшаның тағдыры мен тұрмыс тәжірибесі баяндаушы әлемінің мағыналық тұғырына айналып, жеке тарихтың эмоциялық және адамгершілік өлшемдерін белгілейді.

Ш. Мұртазаның «Ай мен Айша» романындағы *ана* микроконцептісі тіршілікті сақтау, рухани мызғымас тірек болу, мәдени жадты жалғастыру және табиғи-символдық энергияны бойына сіңіру функциялары арқылы ашылады. Осылайша, Айша бейнесі қазақ дүниетанымындағы *ана* моделінің когнитивтік құрылымын жинақтап береді. Ирланд және қазақ мәдениеттеріндегі *әке* және *ана* микроконцепттерінің салыстырмалы когнитивтік сипаты 1-ші кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Ирланд және қазақ мәдениеттеріндегі «*әке*» және «*ана*» микроконцепттерінің салыстырмалы когнитивтік сипаты

Салыстыру өлшемі	N. Williams «History of the Rain» (Әке микроконцептісі)	Ш. Мұртаза «Ай мен Айша» (Ана микроконцептісі)
Негізгі функция	Білім, интеллектуалдық мұра, бағыт беру	Тіршілікті сақтау, тұрмыс, қауіпсіздік
Эмоциялық жүк	Жоғалту, сағыныш, жадқа сүйену	Жылулық, қорғаныш, тұрақтылық
Мәдени архетип	Өзен, ағыс, қозғалыс	Жер-ана, жылу, береке
Жадты тасымалдау	Естелік арқылы қайта құралады	Тікелей өмірлік тәжірибе арқылы беріледі
Отбасындағы рөл	Интеллектуалдық-рухани бағдар	Тіршіліктің практикалық және психологиялық өзегі
Ескерту: зерттеу материалы негізінде авторлар құрастырған		

Кестеден екі мәдениеттегі көркем шығармаларда берілген «*отбасы*» өзегін құрайтын *әке* және *ана* рөлдерінің түрлі когнитивтік жүктемемен ұйымдасатынын байқауға болады.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері ирланд және қазақ мәдениеттеріндегі Family/Отбасы концептісінің құрылымдық негізі *әке* және *ана* микроконцепттері арқылы әртүрлі ұйымдасатынын айқын көрсетті. Екі шығармада да отбасы ұғымы мәдени-рухани жүйенің өзегі ретінде көрінеді, алайда оның мағыналық орталығы әр мәдениетте өзіндік рөлге жүктеледі. Ирланд мәдениетінді *әке* образы интеллектуалдық бағдардың, рухани жадтың және жеке тарихты қалыптастырушы күштің символы ретінде репрезентацияланады. Аталған романда *әке* – білім мен кітапқа бағыттаушы ұстаз, жоғалу арқылы құндылығы тереңдей түсетін жад нүктесі, табиғи стихия деңгейінде үздіксіз қозғалыс пен өмірдің метафорасы болып көрінеді. Бұл бейне ирланд мәдени-әдеби дәстүріндегі *әкенің* рухани, тарихи және символдық қызметін жеке-индивидуалды мазмұн арқылы кеңейтеді.

Қазақ мәдениетінде отбасы құрылымының орталығына *ана* микроконцепті шығады. Ш. Мұртазаның «Ай мен Айша» романында *ана* – тіршілікті сақтаушы, қиындыққа мойымайтын моральдық берік өзек, тұрмыс пен рухани тұрақтылықтың жалғыз қамтамасыз етушісі ретінде көрінеді. Айша бейнесі *Жер-Ана* архетипімен сабақтасып, жылулық, қамқорлық және ұрпақ сабақтастығының символына айналады. Қазақ дүниетанымында ананың әлеуметтік-психологиялық рөлі, эмоционалдық жүктемесі және мәдени құндылығы отбасы концептісін ұйымдастыратын негізгі фактор ретінде айқындалады.

Зерттеу екі мәдениетте Family/Отбасы құрылымы универсалды емес, керісінше, әр халықтың мәдени-рухани тәжірибесіне сүйенетін ұлттық-когнитивтік жүйе екенін дәлелдейді. Талданып отырған көркем шығармаларда ирланд мәдениетінде отбасының рухани осі – *әке* тұлғасы болса, қазақ мәдениетінде бұл рөлді *ана* бейнесі атқарады. Осылайша, зерттеу *әке* және *ана* микроконцепттерінің мәдени-когнитивтік ерекшеліктерін айқындап, олардың отбасы концептісіндегі семантикалық жүктемесінің әртүрлі мәдени кеңістікте ерекше сипат алатынын көрсетті.

Болашақ зерттеу Family/Отбасы концептісінің ирланд және қазақ әлемінің тілдік бейнесіндегі лингвомәдени, когнитивтік және мәтіндік репрезентациясын Н. Уильямстың «History of the Rain» және Ш. Мұртазаның «Ай мен Айша» романдар негізінде талдау жалғасады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Калиева Н.Ш., Әшірханова Қ.М., Сүйінжанова Ж.К. Түркі лингвомәдени кеңістігіндегі «Ана» концептісі (түркі жұртына ортақ прецедентті есімдер негізінде) // Яссауи университетінің хабаршысы. – 2024. – No1 (131). – Б. 76–90.

[2] Жанпеисова Н.М. Концепт мать/ана в картине мира казахско-русских билингвов (опыт контрастивно-лингвокультурологического анализа) // Вестник СПбГУ. Язык и литература. – 2005. – №2. <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-mat-ana-v-kartine-mira-kazahsko-russkih-bilingvov-opyt-kontrastivno-lingvokulturologicheskogo-analiza-1> 15.10.2025

[3] Abildinova Zh. Concept 'Father' In Linguistic Consciousness Of Russian, Kazakh And English People / Abildinova Zh. // Word, Utterance, Text: Cognitive, Pragmatic and Cultural Aspects / ed. N.L. Amiryannova. – European Publisher, 2020. – Vol. 86. – Pp. 1-9.

[4] Тагаева С. У. Концепт «мать» в узбекской и немецкой паремиологии // Известия Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана. Серия «Филологические науки». – 2021. – Т. 60, № 1. – С. 34-45. DOI: 10.48371/PHILS.2021.60.1.005.

[5] Connolly, L. (ed.). The 'Irish' Family. – London: Routledge, 2014. – 238 p.

[6] Литус Е.В. Лексема «мать» в контрастивном словаре народных песен казаков Кубани (опыт составления словарной статьи) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2019. – Т. 12. Вып. 2. – С. 188-193.

[7] Исакова С.С., Таганова А. М., Баймуханов Б. Ш. Концепт «әке/отец/père» в казахском, русском, французском языках // World science. – 2016. – №10 (14). <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-ke-otets-p-re-v-kazahskom-russkom-frantsuzskom-yazykah> 20.10.2025

[8] Svetlana Pesina & Tatyana Solonchak. Concept and its Structure. – Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2015, Vol.192. – Pp. 352-358.

[9] Glaz A. Linguistic Worldview(s): Approaches and Applications. – New York: Routledge, 2021. – 240 p.

[10] Williams, N. History of the Rain. – New York: Bloomsbury, 2014. – 372 p.

[11] Мұртаза Ш. Ай мен Айша. – Қарағанды: «Qasym баспа үйі», 2024. – 686 б.

REFERENCES

[1] Kalieva N.Ş., Äşirhanova Q.M., Süünjanova J.K. Türkî lingvomâdeni keñistigindegi «Ana» konseptısı (türkî jûrtyna ortaқ presedentti esımler negızinde) . [Concept «Mother» in the Turkic Linguocultural Space (Based on Precedent Names Common to Turkic Peoples)] // İassauı universitetinñ habarşysy. – 2024. –No1(131).– B. 76–90. [in Kaz.]

[2] Janpeisova N. M. Konsept mät/ana v kartine mira kazahsko-ruskih bilingvov (opyt kontrastivno-lingvokülturologicheskogo analiza) [Concept Mother/Ana in the Worldview of Kazakh–Russian Bilinguals (A Contrastive

Linguocultural Analysis)] // Vestnik SPbGU. Īazyk i literatura. – 2005. – №2. <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-mat-ana-v-kartine-mira-kazahsko-russkih-bilingvov-opyt-kontrastivno-lingvokulturologicheskogo-analiza-1> 15.10.2025 [in Rus.]

[3] Abildinova Zh. Concept ‘Father’ In Linguistic Consciousness Of Russian, Kazakh And English People / Abildinova Zh. // Word, Utterance, Text: Cognitive, Pragmatic and Cultural Aspects / ed. N. L. Amiryanovna. – European Publisher, 2020. – Vol. 86. – Pp. 1-9.

[4] Tagaeva S.U. Kontsept «mat'» v uzbekskoi i nemetskoĭ paremiologii [Concept «Mother» in Uzbek and German Paremiology] // Izvestiya Kazakhskogo universiteta mezhdunarodnykh otnoshenii i mirovykh yazykov imeni Abylai khana. Seriya «Filologicheskie nauki». – 2021. – T. 60, № 1. – S. 34-45. DOI: 10.48371/PHILS.2021.60.1.005.) [in Rus.]

[5] Connolly L. (ed.). The ‘Irish’ Family. – London: Routledge, 2014. – 238 p.

[6] Litus E.V. Leksema «mät» v kontrastivnom slovare narodnykh pesen kazakov Kubani (opyt sostavlenia slovarnoi stati) [Lexeme «Mother» in a Contrastive Dictionary of Kuban Cossack Folk Songs 9An Attempt at Compiling a Dictionary Entry]] // Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. – 2019. – T. 12. Vyp. 2. – S. 188-193. [in Rus.]

[7] Īsakova S.S., Taganova A.M., Baimuhanov B.Ş. Konsept «äke/otes/père» v kazahskom, ruskom, fransuzskom iazykah [Concept «Father» (Äke/Otets/Père) in the Kazakh, Russian, and French Languages] // World science. – 2016. – №10 (14). <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-ke-otets-p-re-v-kazahskom-ruskom-frantsuzskom-yazykah> 20.10.2025 [in Rus.]

[8] Svetlana Pesina & Tatyana Solonchak. Concept and its Structure. – Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2015, Vol.192, – Pp. 352-358.

[9] Głaz A. Linguistic Worldview(s): Approaches and Applications. – New York: Routledge, 2021. – 240 p.

[10] Williams, N. History of the Rain. – New York: Bloomsbury, 2014. – 372 p.

[11] Mūrtaza Ş. Ai men Aişa.[Ai and Aisha] – Qarağandı: «Qasym baspa üyi, 2021. – 686 b. [in Kaz.]

КОГНИТИВНАЯ ПРИРОДА МИКРОКОНЦЕПТОВ «ОТЕЦ» И «МАТЬ» В КОНЦЕПТЕ FAMILY/СЕМЬЯ В ИРЛАНДСКОЙ И КАЗАХСКОЙ КУЛЬТУРАХ

*Тортай Ш.А.¹, Розиева Д.С.², Абдуллаева Г.Т.³

*^{1,2} Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

³ НАО «Казахский национальный медицинский университет имени С.Ж. Асфендиярова»
Алматы, Казахстан

Аннотация. Статья посвящена сравнительно-когнитивному анализу репрезентации микроконцептов *отец* и *мать*, рассматриваемых как составные элементы концепта Family/Семья в ирландской и казахской культурах, на материале художественных текстов. Исследование основано на понимании художественной литературы как концептуального отражения национального мировидения и культурной памяти.

Объектом исследования послужили роман Н. Уильямса «History of the Rain» (микроконцепт *отец*) и роман Ш. Муртазы «Ай мен Айша» (микроконцепт *мать*). В ходе исследования применялись концептуально-когнитивный, интерпретационный анализ художественного текста и сопоставительный метод.

Цель исследования заключается в выявлении когнитивной структуры, смыслового ядра и функциональной роли микроконцептов *отец* и *мать* в составе концепта Family/Семья на материале ирландских и казахских художественных произведений. Задачи исследования: проанализировать микроконцепт *отец* в романе Н. Уильямса «History of the Rain» и микроконцепт *мать* в романе Ш. Муртазы «Ай мен Айша»; выявить их смысловые, когнитивные и символические признаки; определить роль образов отца и матери в формировании концепта FAMILY/ОТБАСЫ в двух культурах; на основе полученных результатов сформулировать национально-культурные особенности концепта семьи в ирландской и казахской культурах.

Результаты анализа показали, что в ирландском художественном тексте микроконцепт «отец» репрезентуется как ключевое ядро интеллектуального наследия, культурно-духовной памяти и личностного самопознания. Образ *отца* концептуализируется в связи с такими символическими структурами, как *книга, знание, история и река*. В казахском художественном тексте микроконцепт *мать*, напротив, выступает в качестве аксиологического ядра, обеспечивающего сохранение жизни, духовную устойчивость, бытовую стабильность и преемственность поколений. Образ матери характеризуется функциями *тепла, терпения, заботы и продолжения культурной памяти*.

Выводы исследования подтверждают, что микроконцепты *отец* и *мать* в обеих культурах формируют смысловое ядро концепта Family/Семья,

однако их функциональное и символическое доминирование различно: в ирландской культуре в качестве духовно-интеллектуальной оси выступает модель *отца*, тогда как в казахской культуре данную роль выполняет образ *матери*.

Научная ценность исследования заключается в уточнении культурно-когнитивной природы концепта Family/Семья на уровне микроконцептов и в системном описании культурных различий на материале художественного текста. Практическая значимость работы определяется возможностью использования полученных результатов в курсах когнитивной лингвистики, литературоведения и лингвокультурологии.

Ключевые слова: концепт семьи, микроконцепт, культурная репрезентация, ирландская культура, казахская культура, художественный текст, отец, мать, когнитивная природа

COGNITIVE NATURE OF MICROCONCEPTS “FATHER” AND “MOTHER” WITHIN THE FAMILY/OTBASY CONCEPT IN IRISH AND KAZAKH CULTURES

*Tortay Sh.A.¹, Roziyeva D.S.², Abdullayeva G.T.³

*^{1,2} Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan

³ NCO “Kazakh National Medical University after S.Zh. Asfendiyarov”
Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article is devoted to a comparative cognitive analysis of the representation of the microconcepts father and mother, considered as constituent elements of the «Family/Otbasy» concept in Irish and Kazakh cultures, based on literary texts. The study is grounded in the understanding of fiction as a conceptual reflection of national worldviews and cultural memory.

Research object: N. Williams’s novel «History of the Rain» (microconcept *father*) and Sh. Murtaza’s novel «Ai men Aisha» (microconcept *mother*). The methodology combines conceptual-cognitive analysis, interpretative analysis of literary texts and contrastive method.

The aim of the research is to identify the cognitive structure, semantic core, and functional role of the microconcepts *father* and *mother* within the «Family/Otbasy» concept on the material of Irish and Kazakh literary works. The objectives of the study are: to analyze the microconcept *father* in N. Williams’s «History of the Rain» and the microconcept *mother* in Sh. Murtaza’s «Ai men Aisha»; to identify their semantic, cognitive, and symbolic features; to determine the role of *father* and *mother* images in the formation of the concept «Family/Otbasy» in two cultures; to formulate national and cultural features of the concept *family* in Irish and Kazakh cultures based on the obtained results.

The results of the analysis demonstrate that in the Irish literary text the

microconcept *father* is represented as the core of intellectual heritage, cultural and spiritual memory, and personal self-identification. The *father* figure is conceptualized through symbolic structures such as *books, knowledge, history, and the river*. In contrast, in the Kazakh literary text the microconcept *mother* functions as an axiological core ensuring the preservation of life, spiritual resilience, domestic stability, and generational continuity. The *mother* figure is characterized by the functions of *warmth, endurance, care, and the transmission of cultural memory*.

The findings confirm that although the microconcepts *father* and *mother* constitute the semantic core of the «Family/Otbasy» concept in both cultures, their functional and symbolic dominance differs: in Irish culture the *father* model emerges as a spiritual-intellectual axis, whereas in Kazakh culture this role is performed by the image of *mother*.

Scientific value of research lies in clarifying the cultural–cognitive nature of the Family/Otbasy concept at the microconceptual level and in providing a systematic description of cultural differences through literary texts. The practical importance of the study is determined by the possibility of applying the results in courses on cognitive linguistics, literary studies, and linguocultural studies.

Keywords: family concept, micro-concept, cultural representation, Irish culture, Kazakh culture, literary text, father, mother, cognitive nature

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 24.02.2026.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.09.2026.*

Авторлар туралы мәлімет:

Тортай Шұғыла Амирханқызы – PhD докторанты, «8D02322-Шетел филологиясы», Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: tortay.sh@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-0323-5107>

Розиева Дильфуза Сельмахуновна – PhD доктор, қауымдастырылған профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: rsdilfuza@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1581-9513>

Абдуллаева Гулраням Туйгунжановна – Педагогика ғылымдарының магистрі, КЕАҚ С. Ж. Асфендияров атындағы «Қазақ ұлттық медицина университеті», тілдік пәндер кафедрасының лекторы, Алматы, Қазақстан, e-mail: rano.abdullaeva.84@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0004-1041-9638>

Информация об авторах:

Тортай Шұғыла Амирханқызы – PhD докторанты, «8D02322-Шетел филологиясы», Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: tortay.sh@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-0323-5107>

Розиева Дильфуза Сельмахуновна – PhD доктор, қауымдастырылған профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: rsdifuza@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1581-9513>

Абдуллаева Гулраням Туйгунжановна – магистр педагогических наук, лектор НАО «Казакский национальный медицинский университет им. С.Ж. Асфендиярова, Алматы, Казахстан, e-mail: rano.abdullaeva.84@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0004-1041-9638>

Information about the authors:

Tortay Shugyla Amirkhankyzy – PhD Candidate, «8D02322-Foreign Philology», KazUIRWL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan, e-mail: tortay.sh@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-0323-5107>

Roziyeva Dilfuza Selmakhunovna – PhD, Associate Professor, KazUIRWL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan, e-mail: rsdifuza@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1581-9513>

Abdullayeva Gulranyam Tuygunzhanovna – Master of Pedagogic sciences, lecturer at NCO «Kazakh National Medical University» after S.Zh. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan, e-mail: rano.abdullaeva.84@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0004-1041-9638>